FARG‘ONA TANQIDCHILIK MAKTABIDA BADIIY TAFAKKUR VA ESTETIK MEZON: A. RAHIMOV, Y. SOLIJONOV VA A. SABIRDINOV ILMIY MEROSI

Ibrohimova Mohlaroyim Iqboljon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Farg‘ona adabiy muhitida shakllangan tanqidchilik an’analarining uch yirik vakili — Azimjon Rahimov, Yo‘ldosh Solijonov va Akbarali Sabirdinov ilmiy-estetik qarashlari qiyosiy yoritiladi. A. Rahimovning o‘zbek romani poetikasi, syujet va konflikt masalalariga doir izlanishlari, Y. Solijonovning badiiy nutq, muallif nutqi va nasr poetikasiga oid kuzatishlari, A. Sabirdinovning Oybek ijodi, so‘z, obraz va poetik mahorat yuzasidan olib borgan tadqiqotlari tahlil qilinadi. Ularning ilmiy merosida badiiylikni bosh mezon sifatida tushunish, matnga yaqin tahlil, tarixiy-adabiy jarayonni yaxlit ko‘rish va yosh tadqiqotchilarni ilmiy izlanishga yo‘naltirish kabi mushtarak xususiyatlar mavjudligi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona tanqidchilik maktabi, adabiy tanqid, Azimjon Rahimov, Yo‘ldosh Solijonov, Akbarali Sabirdinov, roman poetikasi, badiiy nutq, poetik mahorat, estetik mezon, ilmiy maktab.

Annotation: This article comparatively examines the scholarly and aesthetic views of three major representatives of the literary-critical tradition formed in the Fergana literary environment: Azimjon Rahimov, Yoldosh Solijonov and Akbarali Sabirdinov. It discusses A. Rahimov’s studies of Uzbek novel poetics, plot and conflict, Y. Solijonov’s research on artistic speech and prose poetics, and A. Sabirdinov’s investigations of Oybek’s poetry, word, image and poetic craftsmanship. The article also highlights their common principles: treating artistry as a central criterion, close reading of literary texts, viewing the literary process historically, and fostering a culture of independent scholarly interpretation.

Keywords: Fergana school of criticism, literary criticism, Azimjon Rahimov, Yoldosh Solijonov, Akbarali Sabirdinov, novel poetics, artistic speech, poetic skill, aesthetic criterion, scholarly school.

Аннотация: В статье в сравнительном аспекте рассматриваются научно-эстетические взгляды трех крупных представителей литературно-критической традиции, сформировавшейся в Ферганской литературной среде, — Азимжона Рахимова, Йулдоша Солижонова и Акбарали Сабирдинова. Анализируются исследования А. Рахимова по поэтике узбекского романа, сюжету и конфликту, труды Й. Солижонова по художественной речи и поэтике прозы, а также работы

А. Сабирдинова, посвященные творчеству Айбека, слову, образу и поэтическому мастерству. Выявляются общие черты их научного мышления: внимание к художественности, текстоцентрический анализ, историческое осмысление литературного процесса и воспитание самостоятельной исследовательской культуры.

Ключевые слова: Ферганская школа критики, литературная критика, Азимжон Рахимов, Йулдош Солижонов, Акбарали Сабирдинов, поэтика романа, художественная речь, поэтическое мастерство, эстетический критерий, научная школа.

Adabiy tanqid va adabiyotshunoslik taraqqiyoti faqat poytaxtdagi ilmiy markazlar bilan cheklanmaydi. Hududiy adabiy muhitlarda shakllangan maktablar ham milliy adabiy tafakkurning boyishida muhim o‘rin tutadi. Farg‘ona davlat universiteti atrofida yuzaga kelgan adabiyotshunoslik an’anasi ana shunday ilmiy muhitlardan biridir. Bu an’anada badiiy asarni g‘oyaviy mazmun bilangina emas, uning poetik qurilishi, nutqi, obrazi, syujeti va uslubiy o‘ziga xosligi bilan bir butun holda o‘rganish tamoyili kuchli. Azimjon Rahimov, Yo‘ldosh Solijonov va Akbarali Sabirdinov faoliyati shu jihatdan bir-birini davom ettiruvchi, ayni paytda har biri o‘z tadqiqot yo‘nalishiga ega bo‘lgan ilmiy hodisa sifatida e’tiborni tortadi.

Farg‘ona tanqidchilik maktabining avvalgi avlod vakillaridan Azimjon Rahimov adabiy jarayon, milliy adabiyotlar taraqqiyoti va, ayniqsa, o‘zbek romanchiligi poetikasini o‘rganishga katta e’tibor qaratdi. Uning “Milliy adabiyotlar ravnaqi”, “Odamda olam tashvishi”, “Zamin va zamon sadolari”, “Hayot haqiqatini izlab”, “Romanning tarxi” kabi kitoblari o‘z davridagi adabiy jarayonning muhim masalalariga bag‘ishlangan edi [1. 57–58]. Olimning tanqidiy uslubida asarni davr bilan bog‘lash, biroq badiiy hodisaning ichki qonuniyatlarini ham unutmaslik xususiyati seziladi. Shu sababli uning roman haqidagi tadqiqotlari oddiy mavzu va g‘oya tahlilidan ko‘ra syujet, konflikt, qahramon ruhiyati kabi poetik masalalarni markazga olib chiqadi.

A. Rahimovning “O‘zbek romani poetikasi” mavzusidagi tadqiqoti o‘zbek romanshunosligida alohida o‘rin egallaydi. Tadqiqotda roman syujeti va konflikti janrning ichki harakatini belgilovchi muhim unsurlar sifatida qaraladi. Olim zamonaviy romanda voqealar ketma-ketligidan ko‘ra qahramonning tashqi hodisalarga munosabati, ichki kechinmalari va xotiralari syujetni harakatga keltirishi mumkinligini ta’kidlaydi. Bu hol romanda psixologizm va lirizm imkoniyatlarini kengaytiradi [2. 39–40]. Rahimovning mazkur qarashi bugungi nasr tahlili uchun ham ahamiyatli: chunki zamonaviy romanlarda tashqi voqeadan ko‘ra qahramon ongida kechadigan ruhiy jarayon ko‘pincha badiiy markazga chiqadi.

Yo‘ldosh Solijonov ilmiy faoliyatida esa badiiy nutq va uslub masalalari yetakchi yo‘nalishga aylandi. Uning XX asrning 80–90-yillari o‘zbek nasrida badiiy nutq poetikasiga bag‘ishlangan tadqiqoti muallif nutqi, qahramon nutqi, dialog va hikoya qilish usullarining asar badiiyatidagi vazifasini ochishga qaratilgan. Olim badiiy nutqni shunchaki fikrni yetkazuvchi vosita deb emas, obraz va xarakter yaratadigan, muallif pozitsiyasini sezdiradigan poetik tizim sifatida talqin qiladi. Nasriy asardagi nutq shakllari qahramonning ruhiy dunyosi, voqelikka munosabati va yozuvchining individual uslubini ochishda muhim ekanini ko‘rsatadi [3. 131].

Solijonovning dialog masalasiga oid kuzatishlari ham ayni yo‘nalishning davomi hisoblanadi. Dialog badiiy matnda ikki qahramonning oddiy savol-javobi emas; u xarakter to‘qnashuvi, yashirin ma’no, ruhiy holat va muallif ko‘zlagan estetik ta’sirni yuzaga chiqaruvchi vositadir. Munaqqid dialogning tuzilishi, replikalarning o‘zaro bog‘lanishi va nutqiy individuallikni tahlil qilish orqali yozuvchi mahoratini aniqlash mumkinligini ko‘rsatadi [4. 3–7]. Shu jihatdan Y. Solijonov tanqidiy tafakkurida til va adabiyot tahlili bir-biridan ajralmaydi: badiiy so‘zning qanday ishlatilgani asarning nima deganidan kam ahamiyatli emas.

Akbarali Sabirdinovning ilmiy izlanishlari ko‘proq she’riyat poetikasi, xususan, Oybek ijodi bilan bog‘liq. Uning “Oybek she’riyatida so‘z va obraz” tadqiqotida lirik matnning mazmuni alohida poetik birliklar orqali ochilishi, so‘zning kontekstdagi estetik quvvati va obraz yaratishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi [5. 4]. Sabirdinov uchun she’rni tushunish faqat uning mavzusini aytib berish emas; she’riy matndagi so‘z tanlovi, obraz, ritm, vazn va kompozitsiyaning o‘zaro munosabatini ko‘ra bilishdir. Bunday yondashuv o‘quvchini she’rga tayyor xulosa bilan emas, matnning o‘zidan kelib chiqib yaqinlashishga o‘rgatadi.

A. Sabirdinovning keyingi tadqiqotlarida ham poetik shakl va mazmun birligi asosiy mezon sifatida saqlanadi. Oybek she’riyatidagi vazn xususiyatlarini o‘rganar ekan, olim vazn va ritmni tashqi bezak deb emas, she’rning g‘oyaviy ta’sirchanligi, obrazli ifodasi va musiqiyligini tashkil etuvchi faol unsur sifatida baholaydi [6. 59–68]. Bu qarash Farg‘ona tanqidchilik maktabiga xos bo‘lgan muhim belgini ko‘rsatadi: badiiy asarning mazmuni uning shaklidan ajratib tahlil qilinmaydi. Asardagi g‘oya aynan poetik qurilish, til, ritm, syujet va obrazlar tizimi orqali estetik hodisaga aylanadi.

Uch olimning ilmiy qarashlarini qiyoslaganda, avvalo, tadqiqot obyektlaridagi farq ko‘zga tashlanadi. A. Rahimov roman va nasr poetikasiga, Y. Solijonov badiiy nutq va uslubga, A. Sabirdinov esa she’riy matnning obrazli-poetik qurilishiga ko‘proq e’tibor qaratadi. Biroq ularning ilmiy tafakkurini birlashtiruvchi jihat ham aniq: uchala olim ham badiiylikni asarni baholashning bosh mezoni sifatida ko‘radi. Ular uchun adabiyot ijtimoiy fikrni ifodalovchi vositagina emas, o‘z qonuniyatlari, shakliy

izlanishlari va estetik tabiati mavjud san’atdir. Shu sababli ularning tadqiqotlarida dalil badiiy matndan olinadi, nazariy xulosa esa konkret asar tahlili bilan mustahkamlanadi.

Farg‘ona tanqidchilik maktabining yana bir muhim tomoni ilmiy vorisiylikda ko‘rinadi. A. Rahimov faoliyat yuritgan adabiyotshunoslik muhiti keyingi davrda Y. Solijonov va A. Sabirdinov izlanishlari bilan yangi mavzu va metodlar hisobiga boyidi. Bu jarayon ilmiy maktabni faqat bir olim atrofida shakllangan doira sifatida emas, avloddan avlodga o‘tadigan tadqiqot madaniyati sifatida tushunishga imkon beradi. Adabiy jarayonni muntazam kuzatish, yangi asarlarga munosabat bildirish, nazariy muammoni matn tahlili bilan bog‘lash va yosh tadqiqotchilarni ilmiy izlanishga jalb etish ana shu madaniyatning muhim belgilaridir.

Bugungi filologik ta’limda bu tajribaning amaliy ahamiyati katta. Talaba asar haqida internetdagi tayyor sharhni takrorlashdan ko‘ra, matnni mustaqil o‘qishi, poetik detalni ko‘rishi va o‘z xulosasini dalil bilan asoslay olishi kerak. A. Rahimovning syujet va konfliktga e’tibori nasriy asar qurilishini tushunishga, Y. Solijonovning badiiy nutq haqidagi qarashlari qahramon va muallif ovozini farqlashga, A. Sabirdinovning so‘z va obraz tahlili esa she’riy matnni nozik idrok etishga yordam beradi. Shunday qilib, Farg‘ona tanqidchilik maktabi merosi faqat adabiyotshunoslik tarixiga oid ma’lumot emas, balki bo‘lajak o‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi uchun tahlil metodikasi hamdir.

Xulosa qilib aytganda, Azimjon Rahimov, Yo‘ldosh Solijonov va Akbarali Sabirdinov faoliyati Farg‘ona adabiy muhitida shakllangan tanqidiy tafakkurning uch muhim qirrasini namoyon etadi. Rahimov roman poetikasi va adabiy jarayonni nazariy jihatdan umumlashtirishga, Solijonov nasrning badiiy nutqi va uslub mexanizmlarini ochishga, Sabirdinov esa she’riyatdagi so‘z, obraz, vazn va poetik mahoratni chuqur tahlil qilishga xizmat qildi. Ularning ilmiy merosini mushtarak holda o‘rganish o‘zbek adabiy tanqidida hududiy ilmiy maktablarning o‘rnini to‘g‘ri baholash, badiiy asarga estetik mezon asosida yondashish va mustaqil tanqidiy fikrlash madaniyatini rivojlantirish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Solijonov Y. Farg‘ona adiblari. – Namangan, 2015. – 130 b.
2. Rahimov A. O‘zbek romani poetikasi (syujet va konflikt): filol. fan. dokt. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1993. – 40 b.
3. Solijonov Y. XX asrning 80–90-yillari o‘zbek nasrida badiiy nutq poetikasi: filol. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 2002.
4. Solijonov Y. Dialog qurilishi va uning elementlari // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2010. – № 3. – B. 3–7.
5. Sabirdinov A. Oybek she’riyatida so‘z va obraz. – Toshkent: Akademnashr, 2010.

6. Sabirdinov A. Oybek she’riyatida vaznning funksiyasi // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. – 2025. – J. 1, № 3. – B. 59–68.
7. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2012. – 432 b.